

Л.Є. Дещинський*, С.С. Яким**

*Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національного університету “Львівська політехніка”,

**Дрогобицький механічний технікум

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

© Дещинський Л.Є., Яким С.С., 2007

Проаналізовано зовнішньополітичну діяльність України в період існування Центральної Ради від березня 1917 р. по квітень 1918 року. Розкривається складний період для молоді Української держави у період підписання Брестського мирного договору і вступу на її територію австро-німецьких військ.

In this article the foreign activity of Ukraine during the Tcentralna Rada's is analyzed. The period of subscription of the Brest's peace pact and the austro-germane occupation is considered.

Кожний народ в переломні моменти свого розвитку, коли перед ним постають доленосні проблеми, завжди звертається до свого історичного досвіду. Не виняток і український народ. Сьогодні, коли історія знову поставила на порядок денний питання відродження самостійної Української держави, ми повинні особливо пильно вивчати досвід нашого національно-державного будівництва. Як відомо, протягом майже трьох століть поневолення українська державність відродилася в 1917 р. на Наддніпрянській Україні і знайшла своє втілення в Українській Народній Республіці. Важливим фактором в її утвердженні став вихід України на міжнародну арену, налагодження відносин з іноземними державами, проведення самостійної зовнішньої політики.

27 лютого 1917 р. в Росії перемогла Лютнева демократична революція. Самодержавний режим був знищений. Влада в Російській державі перейшла до Тимчасового уряду. Тимчасовий уряд вважав себе правонаступником царського уряду і прагнув зберегти контроль над усіма територіями імперії, в тому числі й над Україною, де царський режим був ліквідований за декілька днів. Виконавча влада в Україні Тимчасовим урядом передавалася повітовим і губернським комісарам, якими були голови губернських і повітових земських управ. На глибокі соціально-економічні перетворення Тимчасовий уряд не наважився. Їх він відклав до Всеросійських установчих зборів.

Крім органів Тимчасового уряду, в Україні, як і в інших регіонах Росії, виникли ради робітничих і солдатських депутатів. Керівну роль у радах відігравали російські меншовики та есери. Між радами й органами Тимчасового уряду склалися напружені відносини. Вже наказ №1 Петроградської ради, виданий 1 березня 1917 р., передбачав обрання у військових частинах рад і солдатських комітетів, які брали на себе контроль над військами [1].

З перших днів революції в Україні розгорнувся масовий рух за повернення їй державного суверенітету. 19 березня 1917 р. в Києві відбулася 100-тисячна демонстрація під гаслами “Автономію Україні”, “Вільна Україна у вільній Росії”, “Хай живе самостійна Україна з гетьманом на чолі”. Однак ні Тимчасовий уряд, ні ради, ні російські політичні партії не готові були до відновлення української державності.

У цих умовах відбувалася організація українських політичних сил, що вийшли з підпілля й розгорнули легальну діяльність. 3–4 березня 1917 р. в Києві було організовано Українську Центральну Раду (УЦР), що об'єднала представників головних українських політичних партій, зокрема Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), Української партії соціал-федералістів (УПСФ), а також багатьох

безпартійних прибічників українського національно-державного відродження. У перші дні діяльності УЦР налічувала невелику кількість членів, а восени 1917 р. – близько 800 осіб. Центральна Рада була справжнім представником українського народу.

У Центральній Раді були прибічники автономії України в складі Росії і прибічники негайного проголошення незалежності. Один із самостійників – Микола Міхновський – був серед співзасновників Центральної Ради. Між автономістами й самостійниками точилася постійна боротьба, яка знижувала загальний потенціал українського національного руху.

Урешті-решт самостійники погодилися на верховенство в Центральній Раді автономістів. Вони сподівалися, що розвиток подій змусить їх переглянути свої погляди і погодитися на підтримку курсу на самостійність.

Керівником (головою) Української Центральної Ради було обрано М. Грушевського, видатного українського історика та політичного діяча, який належав до партії українських есерів. Із самого початку діяльності Центральної Ради М. Грушевський стояв на автономістських позиціях, наголошуючи на тому, що “...українці не мають наміру відривати Україну від Росії..., а хочуть тільки, щоб вона ні в чому не обмежувала їх свободи і самостійного національного життя” [2]. На цих самих позиціях стояв інший керівник Центральної Ради – Володимир Винниченко, відомий письменник, член Української соціал-демократичної партії. Відомими діячами Центральної Ради були також Б. Мартос, С. Петлюра, І. Стешенко, П. Христюк та ін. Думки, співзвучні М. Грушевському, висловлювалися і на грандіозній маніфестації у Києві 18 березня 1917 р., на квітневому Всеукраїнському національному конгресі та на всеукраїнських військових з’їздах в травні й червні того самого року [3].

Тому не дивно, що в перших трьох Універсалах Центральної Ради про незалежність не йдеться. Зокрема, в першому з них наголошувалося: “Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має сам порядкувати своїм життям” [4]. Так само і в II Універсалі підкреслювалося, що Центральна Рада і далі стоїть за автономію України з Росією [5]. Навіть у III Універсалі, прийнятому вже після Жовтневого перевороту в Петрограді, в якому проголошувалося створення Української Народної Республіки, остання усвідомлювалася саме “в федеративній Росії” [6].

Сьогодні ми є свідками того, коли здійснилася віковична мрія українського народу про утворення своєї незалежної держави. Однак шлях до проголошення самостійності був важким і тернистим не лише тому, що Україна воскресла із небуття у хаосі війни і руїни. Найстрашніше було те, що після втрати своєї державності, шаленого шовіністичного і поліцейського погрому, масового геноциду, якого вона зазнала від Російської імперії і більшовицької тиранії, у нації почало зникати почуття державності, розуміння необхідності існування незалежної держави як гаранта національного самозбереження.

Крах у лютому 1917 р. Російської імперії, хоч і викликав до життя могутній порив національно-визвольного руху українців, все ж був позбавлений свого логічного завершення. Його провід в особі Центральної Ради та її лідерів М. Грушевського та В. Винниченка, всупереч об’єктивним процесам, дотримувався федералістичної концепції української державності. Без сумніву, це була трагедія для української нації. Навіть у листопаді 1917 р., коли в Росії владу захопили більшовики і на теренах колишньої імперії постало багато молодих національних держав, лідери Центральної Ради не зважилися взяти відповідальність на себе, а саме: проголосити і очолити побудову самостійної незалежної Української держави. Навпаки, своїм III Універсалом від 20 листопада 1917 р., коли в Росії владу захопили більшовики, Центральна Рада проголосила утворення Української Народної Республіки у складі федеративної Росії, якої насправді уже не існувало. Це мало фатальні наслідки для Української державності.

По-перше, більшовики, захопивши владу в Росії, відразу взяли за насадження тоталітарного режиму. УНР як демократична держава із законно обраним народним урядом ставала їм на перешкоді, її існування навіть у федеративному зв’язку з Росією не давало жодної можливості більшовикам утвердити на території колишньої імперії свою диктатуру, яка б забезпечувала їм абсолютну і безконтрольну владу. Усе це вело до зіткнення двох протилежних сил.

По-друге, формальний федеративний зв'язок з Росією у цій боротьбі, що почалася між УНР і більшовицьким Раднаркомом, надавав їй суто внутрішнього характеру як суперечки між різними політичними угрупованнями однієї країни. Це утруднювало саму організацію боротьби, оскільки юридично не давало підстав вважати її на міжнародній арені міждержавним конфліктом і надати іззовні допомогу Україні в цій нерівній боротьбі [7].

По-третє, коли 16 грудня 1917 р. більшовицька Росія оголосила війну Україні, чад імперського запаморочення у головах лідерів Центральної Ради почав вивітруватися і вони стали на ґрунт національної державності і усвідомлення своєї місії перед українським народом.

Наскільки підступною була політика більшовиків щодо національно-визвольного руху в армії, свідчить наказ більшовицького головнокомандувача, прапорщика М. Криленка від грудня 1917 р., тобто за тиждень до офіційного оголошення більшовицьким Раднаркомом війни УНР. У наказі зазначалося: “Беручи до уваги, що формування національних полків визнається невід’ємними правами кожної нації, які населяють територію Російської Республіки, формування національних полків може мати місце лише за умови проведення в їх внутрішньому устрої тих же принципів, на яких перебудовується в останній час російська революційна армія” [8].

Враховуючи те, що в той період український військовий рух у російській армії був наймасовішим і найбільш організованим, стає очевидним, що цей наказ спрямовувався передусім проти нього. Адже в колишній царській армії Росії нараховувалось у 1917 р. понад 2,5 млн. українців, які вже в березні–квітні почали організовуватися в окремі українські частини [9]. Для координації своєї діяльності вони об’єднувалися в полкові ради, що склалися з 10–12 чоловік і були постійно діючими органами в діючій армії. Згодом українізація російської армії набрала широкого розмаху і восени 1917 р. в українізованих військових частинах нараховувалося понад один млн. українців. Однак через безвідповідальність тогочасного державного керівництва, вони навіть не були внесені до реєстру. Тому більшовицький Раднарком робив усе від нього залежне, щоб нейтралізувати українізовані частини, в яких він вбачав реальну військову силу, здатну виступити на оборону УНР. Між тим під боком самого Петрограда і в самому місті в той період перебувало в українізованих частинах понад 250 тис. солдатів, які вкрай вороже зустріли повідомлення про більшовицьку агресію проти України. Лише на Північному і в частинах Західного фронту нараховувалось 960 тис. українців [10].

Ідеологічна зашореність соціалістичними догмами не дала можливості провідникам Центральної Ради створити власні Збройні сили. Їх ставлення до організації національної армії було не просто байдужим, а ворожим. Лідер соціал-демократів, заступник голови Центральної Ради В. Винниченко навесні 1917 р. доводив: “Не своїй армії нам ... треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати! Українського мілітаризму не було і не повинно бути!” І це він говорив у той час, коли в Україні розгорнувся масовий військовий рух, що привів до українізації колишньої імперської армії.

Провід Центральної Ради не вжив відповідних заходів і не дав належної оцінки тоді, коли стало відомо, що 10 грудня 1917 р. за підписом Леніна і Троцького була відправлена спеціальна телеграма на ім’я більшовицького головнокомандувача М. Криленка в Могильов про недопущення відправлення ешелонів з українізованими військовими частинами з Північного, Західного фронтів, Балтійського флоту, а також з Петрограда, Москви, Самари та інших міст, які відправлялися поїздами в Україну для створення власних Збройних сил і участі у відсічі більшовицької агресії. На виконання цієї телеграми були створені спеціальні транспортні військові підрозділи на чолі з ревкомаами, які були наділені правами військових трибуналів. Саме вони з 15 по 25 грудня 1917 р. заарештували в ешелонах і в лісі за 500 м від станції Орша і розстріляли понад 26 тис., а в лісі за 400 м від станції Ярославль близько 17 тис. українських старшин [11]. Такий самий злочин було скоєно і на вугільній станції в Харкові, де було розстріляно трибуналами ревкомів понад 10 тис. українських старшин [12]. На місці розстрілів, як розповідали місцеві білоруси Рославля, були встановлені хрести на честь офіцерів, що безневинно загинули, “православних хахлушків”, які були пізніше знищені більшовиками, а на ровах, в яких знаходяться тіла розстріляних, поріс ліс. Крім того, як стало нам відомо, М. Криленком було видано ще два таємні накази: перший з них

передбачав відправлення солдатів-українців дрібними партіями по 50–100 чол. зі ст. Орша нібито в Україну кружними шляхами, а другий – стосувався їх повного роззброєння [13].

Довідавшись про це, українці 1-го стрілецького Фінляндського полку в кількості 1700 чоловік піхоти і 400 кінноти під проводом сотника Пустовійта утворили гайдамацький курінь і таки пробілися з-під Орші на Україну, де й взяли участь в обороні Києва від більшовицької навали в січні 1918 р. [14]. Українському полку ім. кошового К. Гордієнка також пощастило прорватися крізь більшовицькі загони в Україну і під командою полковника В. Петрова вступити в бій під Києвом з більшовиками. 23 грудня 1917 р. більшовики знову на станції Рославль вчинили розправу над ешелonom українських солдатів, які направлялися в Україну. Більшовицькі загони оточили і обстріляли цей ешелон, при цьому загинуло кілька українських солдатів. Більшовицький загін підірвав колію, провів роззброєння солдатів-українців ешелону, заарештував і розстріляв українських офіцерів, а поранених добили прикладами. Усі українські частини, які прибували на станцію, більшовицькі ревкоми відправляли вглиб Росії, де їх роззброювали. Солдати-українці, яким з великими труднощами вдалося добратися до Києва, розповідали про варварську поведінку червоноармійців, які грабували навіть рядових солдатів.

Такою ж була доля українізованих частин XII армії Північного фронту, які 15 грудня 1917 р. вирушили з-під Ревеля на оборону України від більшовицької агресії. На станції Рогачев їх ешелон був оточений і роззброєний, а солдат-українців посадили до потягів і відправили до більшовицької Ставки в Могильов. Тут їм запропонували вступити до червоноармійських загонів, але після відмови їх було кинуте у в'язниці Орла і Курська [15].

Більше того, на початку січня 1918 р., коли більшовицькі загони вже просувалися Слобожанщиною та Лівобережжям на Київ, на вимогу солдат проголосити незалежність України військовий міністр М. Порш відповів, що не час ще йти на цей крок [16]. Урешті-решт на нього зважилися, але не варто забувати, що незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу” [17] значною мірою відбулася під тиском зовнішніх сил та обставин, а саме: німецької та австро-угорської делегацій на мирних переговорах у Бресті. Мотиви центральних держав цілком зрозумілі: мирний договір з Україною як із повноцінним суб'єктом міжнародного права можна було підписати не раніше, ніж вона проголосить себе незалежною. Однак і IV Універсал остаточно не вирішував цього питання, оскільки, як зазначалося у ньому, лише Західноукраїнські Установчі збори, “...цей найвищий орган має вирішити про федеральну зв'язь з народними республіками колишньої російської імперії” [18].

Отже, українські партії, що становили основу Центральної Ради, відверто декларували радикально-соціалістичні плани перебудови життя, але були обережними щодо висунення гасла незалежності України, як і щодо проголошення останньої навіть тоді, коли після більшовицького перевороту законного уряду в Російській державі вже не було і Україна стала незалежною де-факто.

У цей період на Україну звернули увагу держави Антанти, які сподівалися, що Україна стане їхнім союзником у війні проти Четвірного Союзу. На таку позицію країн Антанти вплинули також рапорти військових місій про еволюціонування російської армії, послаблення внаслідок цього її бойового духу. Становище, що склалося, загрожувало ліквідацією Східного фронту на основі перемир'я Росії з Німеччиною, а це, своєю чергою, дало б змогу б німцям перекинути свої дивізії проти Антанти на Західному фронті. Антанта тепер покладала надію на Україну й “українізовані полки”, бойовий стан яких був високим.

Першим відвідав Центральну Раду у липні 1917 р. аташе японського посольства у Петрограді Ашіда. У серпні того самого року приїхав до Києва французький журналіст Жан Полісіс з напівофіційною місією нав'язати контакти з представниками Центральної Ради. У жовтні прибули до Києва французькі представники – генерал Табуї та полковник Перльє, які дуже цікавилися українською військовою справою [19].

До певних здобутків Центральної Ради та її Генерального Секретаріату варто віднести успіхи в плані зовнішньополітичного визнання України. Уже після підписання у Парижі 23 грудня 1917 р. англо-французької конвенції щодо діяльності на півдні Росії, країни Антанти зробили крок до визнання Української Народної Республіки [20]. Спочатку французький посланник у Румунії Сен-

Оларс підписав наказ про призначення генерала Табуї особливим уповноваженим Французької Республіки в Україні.

Після вбивства російського генерала Духоніна в Могилеві та більшовизації Ставки російської армії 3 грудня 1917 р. до Києва прибули генерали: англійський – Бартер, французький – Лаернь, італійський – Ромей, японський – Таканачі, бельгійський – Ріккель, румунський – Коанда та сербський полковник Лентієвич, і всі вони виявили готовність допомогти Україні людьми і зброєю, якщо вона погодиться утримати якнайдовше німецький фронт. Сербські і хорватські частини, що були організовані з військовополонених, у кількості 24 тисяч одиниць виявили готовність влитися в Українську армію; це саме готові були зробити чеські легіонери [21].

Ось деякі відомості з того часу.

Від голови Французької військової місії у Росії генерала Табуї до голови Генерального Секретаріату УНР В. Винниченка від 5 грудня 1917 р.: “Союзницькі держави ще не прийняли офіційного рішення відносно України, але мені вже було доручено передати ... симпатію союзників до тих зусиль, які робить український уряд в цілях установа порядку, відновлення опірної сили й бажання лишитись вірними союзниками”. І в кінці послання зазначалося: “Мій захід, який я роблю перший, може вас запевнити в тому, що симпатії Франції відносно вас суть реальні і дійсні [22]. 21 грудня 1917 р. цей генерал звертався до В. Винниченка так: “Пане Генеральний секретаре! Маю честь прохати Вас довести до відома Уряду Української Республіки, що уряд Французької Республіки при уряді Української Республіки передав офіційні документи, які засвідчили, що Франція офіційно визнає Українську державу” [23]. Наступного дня українському уряду були передані офіційні документи, які засвідчили, що Франція офіційно визнає Українську державу. Невдовзі аналогічні кроки здійснив і представник Великобританії в Україні Піктон Баге, який писав: “Маю честь повідомити Вас, що уряд його Величності Великобританії призначив мене представником Великобританії на Україні. Мій уряд доручив мені запевнити Вас у його добрих намірах. Він підтримуватиме з усіх своїх сил український уряд у завданнях, які він розпочав щодо створення доброго управління, підтримання порядку й поборювання Центральних держав, ворогів демократії і людськості” [24].

Немає сумніву, це був значний крок на шляху до міжнародного визнання України. Однак не варто забувати: по-перше, ці документи не можуть свідчити про остаточне визнання України як незалежної держави хоча б тому, що вона сама не проголошувала себе незалежною; по-друге, в згаданих документах ненав’язливо, але цілком певно йшлося про підтримку України державами Антанти саме в справі організації спільної боротьби з країнами Четвірного блоку, і тому подальша антиукраїнська позиція Франції і Англії після укладання дружньої угоди між урядом Центральної Ради та Німеччиною і Австро-Угорщиною, не повинна дивувати. Підвищений інтерес французького та англійського урядів до України був зумовлений передусім їх цілком зрозумілим страхом перед ліквідацією Східного фронту, передислокацією дивізій Німеччини та Австро-Угорщини на Захід, де на відстані 100 км від Парижа четвертий рік не стихали запеклі та виснажливі для обох сторін бої [25].

Така загроза стала особливо реальною після того, як 2 грудня 1917 р. у Бресті було підписано угоду про перемир’я між радянською Росією та Німеччиною, а через тиждень між ними розпочались мирні переговори. Країнам Антанти потрібно було забезпечити хоч якусь противагу Німеччині та Австро-Угорщині на сході, а оскільки більшовики взяли прямий курс на підписання миру з останніми, то розраховувати можна було лише на Україну. Тому, коли на мирні переговори з центральними країнами пішла й Україна, держави Антанти фактично анулювали її попереднє визнання. Єдиною силою, на яку вони могли після цього розраховувати в Східній Європі, була Добровольча армія на півдні Росії, а її керівництво, ні за яких умов не погоджувалося визнавати самостійність новоутворених на терені колишньої Російської імперії республік, насамперед найбільшої серед них – УНР.

Водночас із встановленням у грудні 1917 р. сприятливих взаємин з Францією і Англією, дедалі більше зростала напруженість у відносинах з більшовиками. У Росії почалася громадянська війна, й уряд області Війська Донського, як і керівництво інших козацьких земель, та й не тільки їх,

не збиралися визнавати більшовицький Раднарком. У своїй боротьбі з донськими козаками (з керівництвом яких, до речі, Центральна Рада вже кілька місяців мала цілком приязні взаємини), більшовики намагалися скористатись як базою східними областями України, в окремих центрах якої було встановлено радянську владу. Зрозуміло, що віддані Центральній Раді війська намагалися не пропускати ці загони в Україну, роззброювали їх, коли вони все ж таки пробіралися туди. Разом з тим Центральна Рада не чинила жодних перешкод для повернення з фронту до своїх домівок донських, кубанських та уральських козаків (зрозуміло, що з кіньми та зброєю). По-перше, не було ні моральних, ні політичних підстав перешкоджати цьому (як того вимагали більшовики), а, по-друге, вся Україна опинилася б у стані анархії і збройної боротьби українських та козацьких частин, які б зі зброєю в руках пробивалися до своїх станиць через їх територію.

4 грудня 1917 р. Центральна Рада отримала від більшовицького Раднаркому підготовлений попереднього дня Леніним і Троцьким ультиматум: “Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами Української Ради”. У цьому документі визнавалося право українського народу на власну державність та самовизначення, аж до відокремлення від Росії, але далі йшлося про те, що Центральна Рада начебто стала на буржуазні позиції і розпочала контрреволюційну діяльність проти радянської Російської Республіки. Тому Раднарком не визнає Центральну Раду як уповноваженого представника всього українського народу і вимагає від неї не пропускати через територію України козацькі частини на Дон, Урал тощо й припинити роззброєння радянських військ і частин Червоної гвардії на території України. У разі неотримання протягом 48 годин згоди на виконання висунутих умов більшовицька Росія вважає, що Українська Центральна Рада перебуває у стані відвертої війни з владою рад у Росії та в Україні [26].

Уряд Центральної Ради, як і абсолютна більшість делегатів I Всеукраїнського з'їзду рад, що саме в цей день розпочався в Києві, відхилив цей ультиматум. Однак офіційна відповідь Генерального Секретаріату від 7 грудня була витримана у м'яких тонах. У ній українська сторона вела мову про те, що переговори про “полагодження спору між Російською Республікою та Україною” залежить від відмови першої від втручання у внутрішні справи другої, та висловлювалася надія, що “братній спір буде усунений для обопільного вдоволення”, при цьому також висловлювалася “готовність напружити всі сили для досягнення цієї мети” [27]. Радянська сторона наступного дня висловила категоричне незадоволення такою відповіддю, наголосивши, що “...порозуміння з Радою можливе тільки з умовою, що Рада визначно відмовиться підтримувати як Каледіна, так і всю контрреволюційну змову буржуазії та кадетів” [28]. Проте українське керівництво перебувало на позиції нейтралітету і визнання за козачими урядами південних регіонів Росії (з якими, до речі, про це було домовлено ще у вересні 1917 р. на Київському форумі народів Російської держави) такого ж легітимного статусу, як і за Раднаркомом губерній Великої Росії. Це давало привід для агресії російських більшовиків проти України.

5 грудня 1917 р. протоколом № 19 більшовицький Раднарком ухвалив: “Вважати Раду в стані війни з нами” [29]. Для керівництва війною була утворена комісія в складі Леніна, Сталіна, Троцького, уповноважена діяти в українському питанні від імені Раднаркому. Їй було доручено “вжити відповідні активні заходи по зносінах із Ставкою” [30], тобто з армією. На тому ж засіданні Раднаркому командувачем військ проти Центральної Ради був призначений В.О. Антонов-Овсієнко. “Прямим завданням тов. Антонова, – говорилося в постанові Раднаркому, – повинна бути організація боротьби і бойових дій з Радою” [31].

6 грудня 1917 р. за вказівкою Леніна главноверху М.В. Криленку в Ставку передано наказ: “Відповідь Центральної Ради вважаємо недостатньою. Війна оголошена. Відповідальність за долю демократичного миру, який зриває Рада, падає цілком на Раду. Пропонуємо рушити далі на нещадну боротьбу з каледінцями. Перешкоди просуванню революційних військ проти каледінців ламайте неухильно. Не допускайте роззброєння радянських військ. Всі вільні сили повинні бути кинуті на боротьбу з контрреволюцією” [32].

Так розпочалася війна радянської Росії із законною владою в Українській Народній Республіці, а фактично проти незалежності українського народу. Її розгортання пройшло в кілька етапів. Перше, що звертає увагу, – підкреслює В. Дорошевич, – війна розпочалася під гаслом

встановлення в Україні диктатури пролетаріату у формі радянської влади, бо тільки ця влада могла забезпечити перехід до соціалізму українського народу [33]. Реалізуючи це гасло, українські більшовики розгорнули широкомасштабну боротьбу за створення більшовицьких рад на всій території України. Створення таких рад, на погляд Раднаркому, дало змогу скликати I Всеукраїнський з'їзд Рад, на якому б Центральна Рада передала владу більшовицькому уряду робітників, біднішого селянства і солдатів. Рада народних комісарів в особі Сталіна заявила представникові Центральної Ради І.В. Поршу 30 листопада 1917 р.: “Наша загальна думка – негайно скликати крайовий з'їзд робітничих, солдатських і селянських депутатів в Україні. Питання про Радянську владу в центрі і на місцях не допускають ніяких поступок” [34]. Українські більшовики доклали чимало зусиль для виконання вказівок Центру про організацію крайового з'їзду рад. За їхньою ініціативою в Україні в грудні 1917 р. було організовано близько 300 рад [35]. Ті з них, що перебували під впливом більшовиків, виступали органами диктатури пролетаріату, як, наприклад, у Криворізько-Донецькому басейні, де функціонувало 140 рад. Спираючись на діяльність цих рад, українські більшовики вирішили скликати I Всеукраїнський з'їзд рад 4–5 грудня 1917 р. у Києві, запросивши взяти участь у ньому і Центральну Раду. Коли зібрався цей з'їзд, то з'ясувалось, що із 300 на з'їзді було представлено лише 49 рад (16,3 %) у кількості 124 осіб [36]. Усього ж на з'їзді були присутні 1300 делегатів [37]. З'їзд підтвердив волю українського народу, виявлену на виборах до Установчих зборів, і висловив вотум довіри Центральній Раді, оскільки проголошенням III Універсалу Центральна Рада стала на шлях широких соціальних реформ і приступила до найшвидшого скликання Українських Установчих зборів [38].

Делегати-більшовики у кількості 124 осіб, не підкорившись рішенням більшості з'їзду, покинули його і 6(19) грудня 1917 р. на своїй нараді, виконуючи вказівку Центру про встановлення радянської влади за будь-яку ціну, прийняли рішення про нещадну боротьбу з Центральною Радою, про негайне обрання всеукраїнського Центрального виконавчого комітету і про необхідність переїхати для продовження роботи до Харкова [39]. У Харкові на той час уже був ліквідований суверенітет УНР армією більшовицької Росії, на що вказує відповідь Леніна главоверху М.В. Криленку від 11 грудня 1917 р. на прохання останнього дозволити приїхати у Петроград для доповіді Раднаркому про хід боротьби з Центральною Радою: “При від'їзді передайте розпорядження найбільш енергійним людям того, щоб у Харкові, можливо, скоріше опинилося більше цілком надійних військ і щоб пересування йшло, не зупиняючись ні перед якими перешкодами і ніякими іншими міркуваннями. Ленін”. І далі: “Ми вкрай збентежені неенергійним рухом військ з фронту на Харків. Вживіть заходів, аж до найреволюційніших, для найенергійнішого руху військ і притому у великій кількості на Харків. Ленін” [40].

У цей час у Харкові зібрався надзвичайний III з'їзд рад Донецького і Криворізького басейнів для обговорення поточних політичних питань. Однак з'їзд, як з'ясувалося, виявився неправомочним, оскільки на ньому із 140 рад області було представлено всього 46 (32,8 %) у кількості 77 осіб. За регламентом, прийнятим одностайно попереднім обласним з'їздом рад, для правомочності з'їзду необхідно, щоб на ньому було представлено половину рад області. Проте більшовицька фракція з'їзду, посилаючись на винятковість політичного моменту, домагалася проголошення з'їзду правомочним.

У чому ж полягала винятковість політичного моменту? Більшовицький Раднарком вимагав, не рахуючись ні з чим, проголошення радянської влади в Україні з метою офіційного виправдання бойових дій В.О. Антонова-Овсієнка. Ця вимога Центру була передана обласному з'їзду рад Донецького і Криворізького басейнів С.С. Бакинським, представником обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю, скерованого з Києва до Петрограда для обговорення принципів партійного будівництва в Україні [41].

Будучи неправомочним, так званий обласний з'їзд об'єднався з групою представників 49 рад у кількості 124 осіб, які брали участь у I Всеукраїнському з'їзді рад у Києві, і проголосив себе з'їздом рад робітничих і солдатських депутатів України за участю частини селянських депутатів [42]. Отже, влада рад в Україні була проголошена від імені 96 рад із 300, що функціонували в Україні. Це менше третини, отже, волю всього українського народу цей самозваний з'їзд не

відображав, та й не міг відобразити. Більшовицька фракція з'їзду, яка взяла на себе відповідальність, усупереч волі українського народу до незалежності, проголосила радянську владу в Україні, спираючись усього на 10 відсотків її виборців. Переважно це було російськомовне населення, яке працювало на підприємствах не національного, а всеросійського масштабу. Тому радянська влада була владою меншості над більшістю. Вона мала цілковито протицентристський характер. І звичайно уряд, створений з'їздом, так званий Народний секретаріат, був позбавлений підтримки народу. “Називали себе урядом, – згадував В. Затонський, – та самі до того ставилися трохи скептично. Та й насправді: який же з нас уряд був без армії, фактично без території, бо навіть Харківська рада нас не визнавала. Апарату жодного...” [43]. Такий уряд міг мати тільки маріонетковий характер, не маючи національного ґрунту. Він був створений “по случаю”, тобто мав єдине завдання: організувати боротьбу з Центральною Радою, а значить – із прагненням українського народу до незалежності.

Збройна агресія більшовицької Росії проти УНР під виглядом боротьби Української Радянської Республіки, що визнала себе у складі більшовицької Російської Федерації, проти влади “буржуазної” Центральної Ради, розпочалася відразу ж після її проголошення. 12 грудня 1917 р., у день закриття організованого більшовицькими делегатами в Харкові з'їзду рад, В.О. Антонов-Овсієнко формує там штаб більшовицьких військ Південного фронту, які розпочинають бойові дії. Їх першочерговим завданням було встановити контроль над промисловими центрами Донбасу та Катеринославського Лівобережжя, де б вони не тільки оволоділи виробничими ресурсами, а й могли розраховувати на поповнення за рахунок червоногвардійських загонів. До того ж, перекиваючи вузлові залізничні станції, радянські війська запобігали можливості спільних дій проти них сил Центральної Ради та донського уряду генерала О. Каледіна, коли б вони об'єдналися для цього. Сформований у Харкові Південний фронт було спрямовано і проти України, і проти Дону, але, на жаль, їх уряди не об'єднали свої сили для скоординованих дій проти спільного ворога. На заваді стояв великодержавний російський шовінізм – невизнання України як незалежної держави.

5 січня 1918 р. розпочався загальний наступ більшовицьких частин під верховним командуванням Антонова-Овсієнка проти сил Української Центральної Ради. Вони склалися з трьох основних груп: Муравйова, що дислокувався до того в Харкові, Берзіна – у Гомелі й Знаменського – у Брянську. До того ж велика армійська група Єгорова, спираючись на Катеринослав, діяла на придніпровському півдні України. Ці три військові групи мали завдання об'єднатися у районі залізничних вузлів Бахмач–Конотоп і рухатися на Київ. Загони Муравйова 6 січня заволоділи Полтавою (і отримали від командувача наказ “нещадно вирізати всю місцеву буржуазію”). 11 січня вони вийшли на лінію Сули, захопивши Лубни й Ромни. Червоні війська просувалися на Україну з півночі, займаючи Новгород-Сіверський, Глухів та Конотоп. 14 січня всі вони, наступаючи на Київ, об'єдналися в Бахмачі. Там їм намагалися чинити опір прибулі на цю станцію напередодні українські курсанти із Військової школи. У Бахмачі Муравйов перебрав командування над всіма червоними частинами і звідси розпочав прямий наступ на Київ, зустрівши опір лише на підступах до Ніжина на станції Крути 17 січня. За іншими даними, бій тут відбувся 15 січня 1918 р. [44].

Хід подій цього трагічного дня, коли близько 500 юнаків київських навчальних закладів намагалися стримати наступ не менш як удесятеро численнішого більшовицького війська, докладно висвітлено у спеціальній літературі [45]. Проте у зображенні обставин, пов'язаних із боєм під Крутами, ми маємо справу з двома доволі протилежними версіями. Перша, що належить військовому керівництву УНР, а згодом і Директорії, наголошує на героїзмі київської молоді, але ухиляється від оцінки доцільності рішень самого командування. Другої версії дотримуються українські діячі, які критично ставилися до стану організації військової справи в УНР і тому, віддаючи належне мужності юнаків, що зі зброєю в руках загинули, захищаючи Україну від більшовиків, вважали, що кидати кілька сотень учнівської молоді на тисячі професійних військових було божевіллям, а з моральної точки зору – злочином.

Більшовицькі сили протягом січня 1918 р., коли Червона армія займала Лівобережжя, піднімали збройні повстання в містах і західніше Дніпра. Так, 10 січня владу Центральної Ради було ліквідовано у Вінниці та Жмеринці, а 16 січня пробільшовицькі сили перемогли після дводенних боїв в Одесі. Навряд чи випадково, що саме в цей день більшовики підняли повстання проти Центральної Ради і в столиці України [46].

У перших числах (за старим стилем) нового року, коли вже виразно окреслилася загроза більшовицького завоювання всієї України, солдатські маси почали рішуче вимагати проголошення нової самостійності України. Військовий міністр Порш намагався переконати вояків, що ще не час це робити, поки немає справжньої армії, але це не заспокоювало їх. Так, "...під несумнівним тиском солдатських лав лідери українських партій врешті-решт спромоглися проголосити самостійність" у IV Універсалі, датованому 9 січня 1918 р. [53]. Не останню роль у здійсненні цього кроку відіграли і центральні держави, зокрема Австро-Угорщина, яка офіційно вимагала незалежності УНР, щоб укласти з нею повноцінну мирну угоду. Отже, під тиском солдатських загонів знизу та з огляду на необхідність укладання мирної угоди за міжнародними стандартами, уряд УНР нарешті оголосив: "Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, суверенною Державою Українського Народу" [54]. Центральна Рада під гуркіт гармат, з наступом більшовицьких сил, обговорювала найбільш радикальні закони – про ліквідацію права власності на землю, про демобілізацію. Прийняттям цих законів вона намагалася допомогти делегації у Бресті підписати мирний договір від імені реально існуючого уряду.

У ніч з 26 на 27 січня 1918 р. мирний договір між Україною і державами Четвірного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина) був підписаний [56].

Адже весь сенс Брестського договору і економічної угоди від 23 березня 1918 р. полягав у зобов'язаннях Центральної Ради поставити Німеччині та Австро-Угорщині мільйон тонн продовольства, а становище Центральної Ради підтверджувало безперспективність таких сподівань. Отже, Центральна Рада опинилася в повній ізоляції, не підтримували її значна кількість населення, розагітована більшовицькими агентами. Ось чому 28 квітня 1918 року, коли Центральна Рада розробляла Конституцію і обрала першого президента Української держави – М. Грушевського, вона була розпущена німецьким окупаційним командуванням. Через день Центральна Рада припинила своє існування і ніхто не зробив жодного кроку на її захист [57].

Що ж принесла своєму народу Центральна Рада за більш ніж тринадцять місяців свого існування?

По-перше, Центральна Рада домоглася міжнародного визнання на право українського народу на свою державу, розвиток своєї культури, мови. По-друге, незалежність Української держави дипломатично визнали багато європейських держав. По-третє, своєю діяльністю вона довела, що творцем Української держави є її нація. По-четверте, з політичної точки зору Центральна Рада вистояла і не поступилася ні Тимчасовому уряду, ні більшовикам України, змусивши їх звертатися за допомогою до більшовицької Росії. Разом з тим Центральна Рада, проводячи в життя демократичне парламентське правління і відстоюючи українську державність, завдала удару промосковській шовіністичній політиці "єдиної неподільної Росії" і змушувала як Тимчасовий уряд, так і пізніше більшовиків відступити (хоч би теоретично) від цього великоросійського постулату.

Безпосередньою причиною падіння Центральної Ради, очевидно, стала її неспроможність задовольнити німецькі вимоги. Але серед головних причин поразки була відсутність двох основних підвалин державності: дієздатної армії та відрегульованого адміністративного апарату.

29 квітня 1918 р. в Києві зібрався Хліборобський конгрес. Всього на з'їзді було близько 8 тис. учасників від восьми українських губерній, переважно селян. Промовці висловлювали незадоволення політикою Центральної Ради, соціалістичними експериментами і вимагали відновлення приватної власності на землю та утворення міцної влади у формі історичного Гетьманату. Присутні одногolosно обрали гетьманом Павла Скоропадського – потомка древнього роду козацької старшини. З приходом до влади П. Скоропадського починається нова фаза революції в Україні.

1. Дециньський Л.Є. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 р. – Львів, 1982. – С.36. 2. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С.18. 3. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (Історико-генетичний аналіз). – К., 1995. – С.62. 4. Чотири універсали. – К., 1990. – С.5. 5. Там само. – С.8. 6. Там само. – С.12. 7. Дециньський Л.Є. Із історії боротьби УНР проти більшовицької агресії (грудень 1917 – січень 1918 рр.): уроки і сучасність / Вісник ДУ “ЛП” “Держава та армія”. – 1999. – №377. – С.3, 4. 8. Там само. – С.5. 9. Там само. – С.5. 10. Там само. – С.5. 11. Там само. – С.6. 12. Там само. – С.6. 13. Там само. – С.6. 14. Російський Державний воєнно-історичний архів (РДВУА), ф.2012, оп.3, спр.520, арк.151. 15. Там само, ф.2610, оп.2, спр.3, арк.18. 16. Революція на Україні. По мемуарам белых. – М.-Л., 1930. – С.23. 17. Чотири універсали. – С.14. 18. Там само. – С.16. 19. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2: Від середини XVII століття до 1923 року. – К., 1992. – С.476, 477. 20. Покровська І., Хорошилова Ю. Місія приречена на невдачу // Політика і час. – 1995. – №5. – С.73–78. 21. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С.339, 340. 22. Винниченко В. Відродження нації. – Ч.ІІ. – К., 1990. – С.233, 234. 23. Там само. – С.236. 24. Там само. – С.242, 243. 25. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (Історико-генетичний аналіз). – С.75. 26. Ленін В.І. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради // ПЗТ. – Т.35. – С.137, 138. 27. Винниченко В. Відродження нації. – С.145–147. 28. Клопов Э. В. Ленин в Смольном. – М., 1965. – С.164. 29. Там само. – С. 165. 30. Директивы Главного командования Красной Армии (1917–1920): Сборник документов. – М., 1969. – С.15. 31. Клопов Э. В. Ленин в Смольном. – С.164. 32. Там само. – С. 165. 33. Дорошевич В. Незалежність України: Нова спроба. Загляньмо до радянських джерел // Літературна Україна. – 1991. – 3 січ. 34. 1917 год на Киевщине: Хроника событий. – К., 1927. – С.534. 35. Гамрецький Ю.М., Тимченко Ж.П., Щусь О.Й. Ради на Україні в 1917 р. (липень–грудень 1917 р.). – К., 1974. – С.282. 36. Пролетарская мысль: Газета. – 1917. – 25 нояб (18 дек.) 37. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918: Сборник документов и материалов: В 3т. – К., 1957. – Т.2. – С.566. 38. 1917 год на Киевщине... – С.440. 39. Там само. – С.371. 40. Ленинский сборник. XXXVII. – М., 1970. – С.61, 62. 41. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине... – Т.2. – С.371. 42. Там само. – С.570. 43. Затонський В. Уривки спогадів про українську революцію // Архіви України. – 1990. – №1. 44. Дециньський Л.Є. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 р. – С.42. 45. Дециньський Л.Є. Історія УНР – шанс і застереження // Аудиторія. 4–10 лютого 2000 р. – Львів: ДУ “ЛП”. – С.8. 46. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. – С.87. 47. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. – Т.1: Доба Центральної Ради. – С.423–431. 48. Берестейський мир: Спомини та матеріали. – Львів – Київ, 1918. – С.318, 319. 49. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. – Т.1. – С.320–327. 50. РДВІА, ф.2003, оп.2, спр.368, арк.210.